

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»**

КУЛЕША НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА

УДК 159.922.8: 378

**ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ
ІЗ ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ ДО УМОВ НАВЧАННЯ
У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Острог – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному університеті «Острозька академія»,
Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Матласевич Оксана Володимирівна,
Національний університет «Острозька академія»,
завідувач кафедри психології і педагогіки

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Жигайло Наталія Ігорівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри менеджменту;

кандидат психологічних наук, доцент
Кондратюк Світлана Миколаївна,
Хмельницький інститут соціальних
технологій університету «Україна»,
завідувач кафедри психології
та соціальної роботи

Захист дисертації відбудеться «12» жовтня 2018 р. о 09:00 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 48.125.03 у Національному
університеті «Острозька академія» за адресою: вул. Семінарська, 2,
м. Острог, Рівненська обл., 35800

З дисертацією можна ознайомитися на сайті www.oa.edu.ua та в
науковій бібліотеці Національного університету «Острозька академія»
за адресою: вул. Семінарська, 2, м. Острог, Рівненська обл., 35800

Автореферат розіслано «12» вересня 2018 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат психологічних наук, доцент

І. В. Ковальчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Реформування системи освіти України, її входження до європейського освітнього простору, зміни в культурному та соціально-економічному житті країни актуалізують проблему адаптації учасників освітнього процесу, зокрема адаптації студентів до навчання в закладах вищої освіти.

Проблему адаптації загалом та адаптації до навчання зокрема вивчало доволі багато вітчизняних і зарубіжних учених (Д. Андреева, Ю. Александровський, Т. Алексеева, Б. Ананьев, Г. Балл, Ф. Березін, Р. Бибріх, О. Борисенко, С. Гапонова, М. Головатий, М. Дьяченко, А. Захарова, Л. Кандилович, В. Кондратова, М. Корольчук, С. Максименко, Л. Мітіна, В. Медведева, А. Налчаджян, Р. Нізамова, А. Петровський, Т. Проворова, О. Симоненко, Т. Титаренко, Г. Шевандрін, Я. Щеглова та ін.). Так, загальну теорію соціально-психологічної адаптації розробляли Л. Виготський, О. Лазурський, Ж. Піаже, Д. Клаузен, Дж. Морено, Г. Гартман, З. Фрейд та ін. Сутність адаптації, її критерії, види, умови та чинники висвітлено в роботах Т. Алексеевої, Н. Жигайло, І. Бондаренко, В. Семиченко, А. Федоренко, М. Томчука та ін. Проблеми соціально-психологічної адаптації інвалідів із вадами зору до навчання у ЗВО досліджувала Т. Гребенюк, особливості психомоторної активності студентів у процесі адаптації до навчання – С. Кондратюк.

У західній психології питання адаптації людини аналізували на базі необієктивізму (Н. Міллер, Дж. Даллард, Р. Сірсе) та відгалужень психоаналітичної психології, пов'язаних із культурною антропологією (Р. Бенедикт, М. Мід), психосоматичною медициною (Ф. Александер, Т. Френч); сучасних теорій адаптації (М. Chaturvedi, L. Kahle, R. Lazarus, S. Folkman, R. Moos, J. Schaefer); позитивної психології, яка розглядає адаптацію як процес «посттравматичного зростання» особистості у складних життєвих ситуаціях (R. Tedeschi, L. Calhoun, S. Joseph, P. Linley, C. Peterson, N. Park, N. Pole, M. Seligman).

Крім того, в умовах сьогодення актуалізується і соціально значуща проблема дистантних сімей, яка пов'язана із ростом трудової міграції, що часто призводить до створення несприятливого підґрунтя для розвитку та становлення особистості майбутнього студента, а надалі – його адаптації до змінених умов і нової діяльності у ЗВО.

Вивченню дистантних сімей присвячені роботи О. Пенішкевич (запропоновано типологію дистантних сімей); Н. Гордієнко, Н. Куб'як (розглянуто дистантну сім'ю як об'єкт соціально-педагогічної роботи); Т. Дорошок, Л. Ковальчук (проаналізовано зміни в поведінці дітей із сімей трудових мігрантів); О. Двіжони (досліджено вплив дистантних сімей на емоційно-почуттєву сферу молодших школярів) та інші.

У сучасній науковій літературі поняття дистантної сім'ї як сім'ї, члени якої тривалий час із різних причин проживають на відстані один від одного, визначали Я. Гошовський, Ф. Мустаєва, В. Торохтій, І. Трубавіна та інші.

Серед іноземних дослідників, чії праці пов'язані із сімейною проблематикою українських трудових мігрантів, варто відзначити Ф. Біанелло, Б. Хайдінгер, М. Свайнер, М. Kindler, E. Kempinska, A. Górný та J. Dickinson.

Водночас питання впливу особливостей функціонування дистантних сімей на процес адаптації студентів до умов навчання у ЗВО залишаються не вивченими.

Отже, актуальність і недостатнє теоретичне й експериментальне вивчення означеної проблеми зумовило вибір теми дисертаційного дослідження *«Психологічна адаптація студентів із дистантних сімей до умов навчання у вищому навчальному закладі»*. У нашому

дослідженні беруться до уваги сім'ї трудових мігрантів (заробітчани), що сезонно чи по кілька років поспіль перебувають на відстані і належать до категорії дистантних сімей.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану наукової діяльності кафедри психології та педагогіки Національного університету «Острозька академія», здійснене в межах науково-дослідної теми «Теоретико-експериментальне дослідження особистості українського інтелігента» (державний реєстраційний номер 0115U002774).

Тему дисертації затверджено вченою радою Національного університету «Острозька академія» (протокол № 1 від 29.08.2013 р.) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 26.11.2013 р.).

Мета дослідження: на основі теоретико-емпіричного вивчення особливостей студентів із дистантних сімей з'ясувати умови та чинники їх психологічної адаптації до умов навчання у закладі вищої освіти, а також розробити й апробувати відповідну комплексну програму оптимізації психологічної адаптації студентів із дистантних сімей.

Завдання дослідження:

- 1) здійснити теоретичний аналіз наукових досліджень у вітчизняній і зарубіжній літературі щодо проблеми психологічної адаптації студентів до навчання в закладах вищої освіти (ЗВО) та дистантної сім'ї як соціально-психологічного явища;
- 2) емпірично дослідити структурно-змістові та рівневі особливості психологічної адаптації студентів із дистантних сімей, визначити її умови та чинники;
- 3) на основі теоретичного аналізу та результатів емпіричного дослідження обґрунтувати модель оптимізації психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання у ЗВО;
- 4) розробити й апробувати комплексну програму оптимізації адаптації студентів-першокурсників із дистантних сімей до умов навчання у ЗВО.

Об'єкт дослідження – психологічна адаптація студентів до навчання у ЗВО.

Предмет дослідження – особливості, умови та чинники психологічної адаптації студентів-першокурсників із дистантних сімей до умов навчання в закладах вищої освіти.

Методи дослідження:

– *теоретичні*: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація наукових джерел для з'ясування змісту та структури психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання у ЗВО;

– *емпіричні*: спостереження, опитування: методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда; (для визначення інтегрального показника адаптації студентів до навчання); методика «Самооцінка адаптивності» С. Болтвіца (модифікований варіант для виявлення особливостей адаптованості), методика «Визначення рівня тривожності», яку розробив Ч. Спілбергер та адаптував Ю. Ханін, методика «Самооцінка емоційних станів», розроблена американськими психологами А. Уессманом і Д. Ріксом (для дослідження *емоційного компоненту психологічної адаптації*); опитувальник діагностики рефлексії А. Карпова (для вивчення *когнітивно-рефлексійного компоненту психологічної адаптації*); опитувальник В. Гербачевського «Оцінка рівня домагань», опитувальник А. Реана «Мотивація успіху та боязні невдач», «Діагностика рівня суб'єктивного контролю» Дж. Роттера (для дослідження *мотиваційно-вольового компоненту психологічної адаптації*), методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса (для дослідження *поведінкового компонента психологічної адаптації*); формувальний

експеримент (для перевірки ефективності програми оптимізації психологічної адаптації студентів із дистантних сімей);

– *математико-статистичні*: методи описової статистики, критерій χ^2 (для перевірки значимості відмінностей отриманих даних), критерій кутового перетворення Фішера (для перевірки достовірності відмінностей у показниках адаптивного комплексу), метод рангової кореляції Пірсона (для визначення кореляційних зв'язків між рівнем адаптації й іншими показниками). Під час обробки даних було використано пакет статистичних програм для ПК SPSS 17.0 for Windows і пакет програм Microsoft Office for Windows XP Professional.

Експериментальна база дослідження. Емпіричне дослідження було проведено на базі Національного університету «Острозька академія». Загальна кількість досліджуваних становила 212 студентів 1-го курсу різних спеціальностей, із них 106 студентів із дистантних сімей.

Наукова новизна й теоретичне значення дослідження полягає в тому, що:

вперше: розроблено й емпірично перевірено модель і відповідну програму оптимізації психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання у ЗВО; емпірично встановлено зв'язки між індивідуально-психологічними характеристиками студентів із дистантних сімей і психологічною адаптацією; емпірично визначено адаптивні комплекси студентів із дистантних сімей і їхні особливості залежно від умов проживання за ступенем родинності та тривалості відсутності батьків;

уточнено: зміст поняття «психологічна адаптація студентів із дистантних сімей» до умов навчання у вищому закладі освіти, яке розуміється як процес досягнення студентом психологічного комфорту в умовах освітнього середовища конкретного ЗВО завдяки актуалізації на цій основі особистісного адаптивного комплексу, що містить у собі емоційний, когнітивно-рефлексивний, мотиваційно-вольовий і поведінковий компоненти;

удосконалено теоретичні й емпіричні положення до дослідження психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання у ЗВО;

набули подальшого розвитку уявлення щодо можливостей урахування особливостей психологічної адаптації студентів-першокурсників із дистантних сімей до навчання у ЗВО для її оптимізації.

Практичне значення результатів полягає в тому, що розроблена й апробована програма психологічного тренінгу, спрямованого на покращення психологічної адаптації студентів-першокурсників із дистантних сімей до умов навчання у ЗВО, може бути застосована кураторами та психологічною службою під час роботи зі студентами-першокурсниками.

Теоретичні положення та практичні висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані під час проведення лекційних і практичних занять із курсів «Загальна психологія», «Педагогічна психологія», «Вікова психологія», «Психічні стани», «Психологія сім'ї», «Психологія праці».

Основні положення та результати дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 48 від 14.04.2016 р.), Національного університету «Острозька академія» (довідка № 60 від 27.12.2016 р.), Національного університету водного господарства і природокористування (довідка № 14 від 16.02.2017 р.) та Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка (довідка № 05-16/83 від 10.04.2017 р.), Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 01-16/448/1 від 19.04.2018 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження

обговорювали на таких міжнародних науково-практичних конференціях: IV Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 2012 р.); Міжнародна Інтернет-конференція «Сучасні дослідження когнітивної психології» (ICRASP-2012, ICRASP-2014) (Острог, 2012 р., 2014); Міжнародна науково-практична конференція молодих учених «Психологія XXI століття. Психологія і сучасні проблеми освіти» (Санкт-Петербург, 2014 р.); Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми теоретичної та консультативної психології» (Київ, 2015 р.); Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми педагогіки та психології» (Будапешт, 2015 р.); та наукових конференціях: Міждисциплінарній науково-практичній конференції студентів та молодих учених (Острог, 2012 р., 2014 р.); щорічних науково-практичних конференціях «Дні науки» (Острог, 2012, 2013, 2015, 2016, 2017 р.).

Публікації. За результатами дисертаційної роботи опубліковано 17 наукових праць, зокрема: 8 статей у виданнях, які долучено до переліку фахових у галузі психології, 1 стаття – у наукових періодичних виданнях інших держав, 3 статті – в інших наукових виданнях, 5 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (236 найменувань, з них англійською мовою – 21) та додатків. Робота містить 18 рисунків і 44 таблиці на 39 сторінках. Основний текст дисертації викладено на 188 сторінках комп'ютерного набору.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, проаналізовано загальний стан вивчення проблеми у психологічній науці, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено комплекс методів дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення роботи, подано інформацію про апробацію і впровадження результатів дослідження, структуру й обсяг дисертаційної роботи.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічні основи дослідження проблеми адаптації студентів до умов навчання у ЗВО й особливості дистантної сім'ї»** – здійснено аналіз вітчизняних і зарубіжних досліджень щодо проблеми психологічної адаптації та дистантних сімей. Охарактеризовано чинники психологічної адаптації до умов навчання у ЗВО; визначено й обґрунтовано компоненти психологічної адаптації. Проаналізовано основні підходи до розуміння суті, характерних ознак і класифікації дистантної сім'ї; висвітлено індивідуально-психологічні особливості студентів із дистантних сімей.

Теоретико-методологічний аналіз основних підходів до вивчення адаптації та психологічної адаптації в зарубіжних і вітчизняних дослідженнях дав змогу констатувати, що термін «психологічна адаптація» в зарубіжних дослідженнях розглядається переважно «як рівновага у взаємодії суб'єкта й об'єктів» (Г. Гартман, А. Маслоу, З. Фрейд, Ж. Піаже, Р. Бенедикт, М. Мід, Н. Міллер, Дж. Даллард), тоді як у вітчизняній психології автори більше послуговуються розумінням адаптації як «приспособування людини до зовнішнього середовища» (Л. Божович, Г. Балл, О. Воложин, В. Медведєва, А. Налчаджян, В. Очеретяний, Ю. Суботін). У результаті узагальнення основних підходів до розуміння поняття «психологічна адаптація» було визначено її основні характеристики, серед яких: пристосування, рівновага, оптимальна відповідність.

Основним проявом психологічної адаптації є відчуття психологічного комфорту від ситуації свого життя (М. Корж, І. Каськов, А. Фурман та ін.).

На нашу думку, можна виділити два основні критерії психологічної адаптації – зовнішній і внутрішній. Зовнішнім критерієм є адекватність поведінки людини відповідно до ситуації, що склалася, а внутрішнім – відчуття психологічного комфорту. Отже, ми розглядаємо *«психологічну адаптацію»*, як *досягнення стану психологічного комфорту шляхом оптимального врахування особистістю умов навколишнього середовища та власних індивідуально-психологічних характеристик*.

Адаптація до умов навчальної діяльності розглядається науковцями як пристосування до нових форм викладання, контролю і засвоєння знань, до іншого режиму праці і відпочинку, самостійного способу життя та самостійного навчання (М. Буланова-Топоркова, М. Головатий, Л. Гришанов, Т. Проворова, Л. Столяренко, В. Цуркан та ін.).

Учені (М. Іванов, В. Кондратьєва, К. Сатросян) виділяють три етапи психологічної адаптації студентів до ЗВО: початковий (зазвичай, закінчується до середини першого семестру), другий (закінчується до середини другого семестру), третій (у більшості студентів завершується до кінця першого курсу). Ми схилиємося до думки М. Іванова та В. Кондратьєвої і вважаємо, що основні завдання психологічної адаптації студентів до умов навчання у ЗВО вирішуються до кінця першого курсу навчання.

На основі теоретичного аналізу виокремлено й охарактеризовано систему чинників психологічної адаптації студентів до умов навчання у ЗВО: соціальні (чинники, пов'язані з родиною: матеріальне становище родини, соціальне походження студента, взаємини в родині, нова дидактична ситуація, особистість викладача, спілкування в студентській групі) та індивідуально-психологічні (особливості темпераменту, нервово-психічна напруга, психічне здоров'я, інтелектуальний розвиток, навчальна мотивація, професійний інтерес).

Спираючись на дослідження сучасних науковців (А. Прихожан, Л. Долинської, І. Бурлах, Н. Мельнікової, Н. Шустова, П. Кузнецова, Т. Паршиної та ін.) було визначено структурні компоненти психологічної адаптації: емоційний, когнітивно-рефлексивний, мотиваційно-вольовий та поведінковий, які конструюються в адаптивний комплекс. *Емоційний компонент* містить у собі загальний емоційний стан студента, його тривожність, самооцінку. *Когнітивно-рефлексивний компонент* передбачає уміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати та систематизувати інформацію, здійснювати рефлексію власної діяльності. *Мотиваційно-вольовий компонент* містить пізнавальні мотиви, пізнавальні потреби, пізнавальні інтереси та такі вольові якості, як цілеспрямованість, наполегливість і рішучість. *Поведінковий компонент* відображає соціальну поведінку студента (схильність до суперництва, агресії, уникнення конфліктних ситуацій).

Отже, враховуючи проведений аналіз наявних досліджень, під *психологічною адаптацією студента до умов навчання у вищому закладі освіти* розуміємо процес досягнення студентом психологічного комфорту в умовах освітнього середовища конкретного ЗВО завдяки актуалізації на цій основі особистісного адаптивного комплексу, який містить у собі емоційний, когнітивно-рефлексивний, мотиваційно-вольовий і поведінковий компоненти.

У роботі проаналізовано провідні дослідницькі парадигми і підходи до визначення сутності поняття «дистантна сім'я». Так, Ф. Мустаєва, І. Трубавіна та ін. визначають дистантну сім'ю такою, у якій життєдіяльність кожного з подружжя із різних причин проходить більшою мірою окремо (професія (артисти, бортпроводники, військові, геологи, моряки, спортсмени тощо), ув'язнення, лікування, неспроможність утримувати сім'ю і передача дітей тимчасово

в інтернат). Констатовано, що до дистантних сімей також належать сім'ї трудових мігрантів (заробітчани), що сезонно чи по кілька років поспіль працюють за кордоном (А. Акмалов, Н. Гордієнко, Б. Левченко, Д. Пенішкевич, Я. Раєвська, В. Торохтій та ін.).

Психологічними ознаками дистантної сім'ї є: 1) відсутність або значне порушення функціонування принаймні одного елемента в системі сімейних взаємин; 2) невідповідність мети дорослих членів родини призначенню сімейної системи; 3) дезорганізація сімейних зв'язків, що виявляється у відсутності адекватного розподілу сімейних ролей, неузгодженості цілей і правил у функціонуванні сім'ї як цілісної системи; 4) брак активності, спрямованої на задоволення потреб інших членів родини, відсутність спрямованості на розвиток сім'ї і, відповідно, неготовність до змін як у житті кожного окремого члена родини, так і сім'ї загалом; 5) низька якість функціонування родини аж до повного невиконання сімейних обов'язків членами родини і, відповідно, незадоволення їх основних потреб.

Здійснено *класифікацію* дистантних сімей: за якістю сімейних стосунків, за ступенем родинності, за причинами утворення.

На основі теоретичного аналізу з'ясовано, що психологічними особливостями студента із дистантної сім'ї є соціальна пасивність, особистісна незрілість, підвищена тривожність, труднощі у встановленні контактів із однолітками, несамостійність.

У другому розділі – «*Емпіричне дослідження психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання у закладі вищої освіти*» – охарактеризовано комплекс психодіагностичних методів дослідження психологічної адаптації; викладено кількісний і якісний аналізи результатів констатувального експерименту, виокремлено структурно змістові та рівневі особливості психологічної адаптації, здійснено її порівняльний аналіз у студентів із «повних» і дистантних сімей.

За результатами дослідження було встановлено, що 69,4% студентів-першокурсників із дистантних сімей мають низький рівень адаптації. У студентів із «повних» сімей такий рівень виявлено лише в 30,7% опитаних.

За *емоційним компонентом психологічної адаптації* виявлено, що у студентів із дистантних сімей переважають такі емоційні стани: тривога (46,3%), втома (45,3%), пригніченість (39,7%), безпорадність (56,6%). Для студентів із «повних» сімей порівняно більше характерні стани спокою, енергійності, піднесеності та впевненості. Підрахунок рівня достовірності розбіжностей у вибірках було зроблено за допомогою багатофункціонального критерію Фішера ϕ , що підтверджує ці відмінності за шкалами: «спокій – тривога» ($\phi=1,96$, $p\leq 0,01$), «енергійність – втома» ($\phi=2,12$, $p\leq 0,05$), «піднесеність – пригніченість» ($\phi=1,92$, $p\leq 0,01$), «упевненість у собі – безпорадність» ($\phi=2,23$, $p\leq 0,01$), «загальна самооцінка» ($\phi=2,02$, $p\leq 0,01$). Використання шкали Спілбергера-Ханіна для визначення рівня тривожності показало, що 53,7% студентів із дистантних сімей (порівняно із 18,9% студентів із «повних» сімей) оцінюють свій стан як тривожний, вони відчувають страх і невпевненість. Високий рівень особистісної тривожності мають 58,4% студентів із дистантних сімей та 11,8% студентів із «повних» сімей.

За *когнітивно-рефлексивним компонентом психологічної адаптації* встановлено, що високий рівень рефлексії мають 41,5% студентів-першокурсників із «повних» сімей і лише 11,3% студентів із дистантних сімей. Це свідчить про те, що студенти з «повних» сімей більшою мірою демонструють готовність до саморозвитку та самопізнання, ніж студенти з дистантних сімей.

Виявлено, що *мотиваційно-вольовий компонент психологічної адаптації* є переважно на середньому рівні у студентів як із дистантних, так і з «повних» сімей (70,8% та 56,6% відповідно). Застосування критерію кутового перетворення Фішера дало можливість встановити статистично значимі відмінності між цими групами ($\phi=1,21$, $p\leq 0,01$). Визначено, що домінуючим типом мотивації студентів обох груп є мотивація на уникнення невдачі. У студентів із «повних» сімей переважає високий показник за шкалою загальної інтернальності ($\bar{X}=39,01$). Такі студенти вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті були результатом їх власних дій, що вони можуть ними керувати, а отже беруть на себе відповідальність за своє життя. Студенти із дистантних сімей мають дещо нижчі бали за цією шкалою ($\bar{X}=28,17$), що свідчить про те, що вони не завжди бачать зв'язок між своїми діями і значущими подіями, які вони частіше розглядають як результат випадку або впливу інших людей. Застосування критерію кутового перетворення Фішера дало можливість встановити статистично значимі відмінності між цими групами за показниками загальної інтернальності ($F=3,02$, $p\leq 0,01$).

За *поведінковим компонентом психологічної адаптації* визначено основні форми поведінки, які використовує особистість під час взаємодії з іншими (конкуренція, співпраця, компроміс, уникнення, пристосування). Так, студенти із «повних» сімей найчастіше використовують такі стратегії поведінки (подано у порядку спадання): співпраця (29,7%), компроміс (27,1%) і суперництво (17,5%). Студентам із дистантних сімей також характерні ці форми поведінки, але частота їх використання змінюється. Як бачимо, найчастіше такі студенти використовують стратегію суперництва (42,5%), наступною, з великим розривом, іде стратегія компроміс (21%) та співпраця (20,6%). Позиція суперника у взаємодії студентів із дистантних сімей з іншими визначає їхню підвищену агресивність і наполегливість, що нерідко призводить до конфлікту.

Із метою виявити особливості адаптивного комплексу студентів із дистантних сімей нашу вибірку було поділено на групи за такими ознаками: 1) за різними умовами проживання залежно від ступеня родинності; 2) за тривалістю відсутності одного із батьків.

У результаті встановлено статистично значущі відмінності в показниках адаптивного комплексу студентів із дистантних сімей, які проживають у різних умовах залежно від ступеня родинності. Так, для студентів із дистантних сімей, які *проживають із дідом та бабцею*, характерними є високі показники мотиваційно-вольового, когнітивно-рефлексивного, поведінкового компонентів і середні показники емоційного компоненту (загалом позитивне ставлення до себе, впевненість у собі, спокій, енергійність). Студентам із дистантних сімей, які *проживають з одним із батьків*, характерними є середні показники мотиваційно-вольового, когнітивно-рефлексивного компонентів і низькі показники емоційного і поведінкового компонентів. Такі студенти беруть відповідальність за значущі події у своєму житті, здатні виходити за межі власного «Я», аналізувати, осмислювати події, але вони переживають підвищену тривожність, відчуття безпорадності, у конфліктній поведінці схильні до суперництва. Студентам із дистантних сімей, які *проживають із родичами (дядьком та тіткою)*, характерними є середні показники мотиваційно-вольового, когнітивно-рефлексивного, поведінкового компонентів і низькі показники емоційного компоненту. Тобто такі студенти зазвичай упевнені в собі, у своїх силах, відповідальні, ініціативні й активні, але вразливі люди, яким властива імпульсивність і нестійкість намірів. Як бачимо, у всіх зазначених групах, найменш вираженим є емоційний компонент.

Водночас, проведене емпіричне дослідження показало, що адаптивні комплекси студентів, які проживають із дідом та бабцею, за характеристиками найбільше наближаються до адаптивного комплексу студентів із «повних» сімей. Це може свідчити про те, що дідуся та бабця, порівняно з іншими родичами, компенсують функції батьків найкраще.

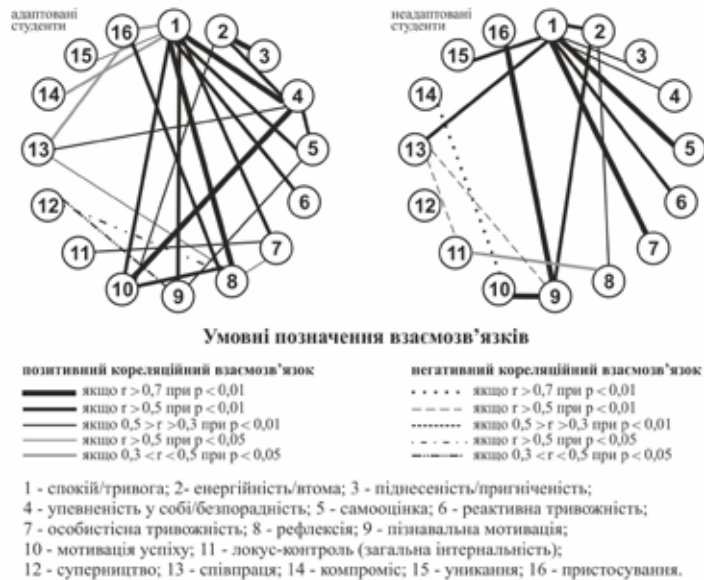

Рис. 1 Корелогорама взаємозв'язків між показниками психологічної адаптації студентів із дистантних сімей за умови відсутності одного з батьків тривалістю до 1 року

Визначено особливості психологічної адаптації студентів із дистантних сімей залежно від тривалості відсутності обох або одного з батьків. Так, у групі *адаптованих студентів* із дистантних сімей, чий *батьки відсутні до 1 року* (рис. 1), виявлено такі статистично значимі *прямі зв'язки*: між енергійністю та піднесеністю ($r=0,771$ при $p \leq 0,01$); між спокоєм та рефлексією ($r=0,816$ при $p \leq 0,01$), упевненістю в собі» ($r=0,701$ при $p \leq 0,01$), самооцінкою ($r=0,639$ при $p \leq 0,01$),), мотивацією успіху ($r=0,623$ при $p \leq 0,01$), униканням ($r=0,603$ при $p \leq 0,05$), реактивною тривожністю ($r=0,529$ при $p \leq 0,01$), особистісною тривожністю ($r=0,569$ при $p \leq 0,01$), пізнавальною мотивацією ($r=0,516$ при $p \leq 0,01$); між упевненістю в собі та мотивацією успіху ($r=0,822$ при $p \leq 0,01$), самооцінкою ($r=0,511$ при $p \leq 0,01$); між особистісною тривожністю та рефлексією ($r=0,551$ при $p \leq 0,05$); між рефлексією та мотивацією успіху ($r=0,692$ при $p \leq 0,01$), співпрацею ($r=0,571$ при $p \leq 0,05$), пристосуванням ($r=0,521$ при $p \leq 0,01$); *зворотній зв'язок* між рефлексією та суперництвом ($r= -0,569$ при $p \leq 0,05$).

У цій же групі, але серед *неадаптованих студентів*, виявлено такі статистично значимі *прямі зв'язки*: між тривогою та самооцінкою ($r=0,811$ при $p \leq 0,01$), особистісною тривожністю

($r=0,796$ при $p \leq 0,01$), співпрацею ($r=0,621$ при $p \leq 0,01$), реактивною тривожністю ($r=0,591$ при $p \leq 0,01$), втомою ($r=0,574$ при $p \leq 0,01$), униканням ($r=0,530$ при $p \leq 0,01$); між втомою та пізнавальною мотивацією ($r=0,653$ при $p \leq 0,01$); між пізнавальною мотивацією та мотивацією успіху ($r=0,783$ при $p \leq 0,01$), пристосуванням ($r=0,752$ при $p \leq 0,01$); *зворотній зв'язок* між мотивацією успіху та компромісом ($r=-0,732$ при $p \leq 0,01$); між локус-контролем та співпрацею ($r=-0,539$ при $p \leq 0,01$); між пізнавальною мотивацією й співпрацею, ($r=-0,504$ при $p \leq 0,01$).

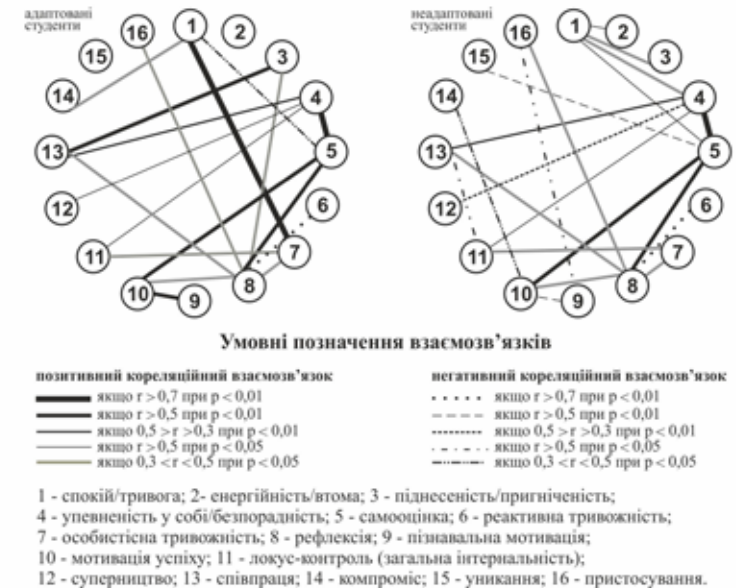

Рис. 2 Корелогорама взаємозв'язків між показниками психологічної адаптації студентів із дистантних сімей за умови відсутності одного з батьків тривалістю від 1 року до 3 років

У групі *адаптованих студентів* із дистантних сімей, чий батьки відсутні *від 1 року до 3 років* (рис. 2), виявлено такі статистично значимі *прямі зв'язки*: між упевненістю в собі та самооцінкою ($r=0,825$ при $p \leq 0,01$), локус-контролем ($r=0,513$ при $p \leq 0,05$); між піднесеністю та співпрацею ($r=0,652$ при $p \leq 0,01$); між самооцінкою та мотивацією успіху ($r=0,632$ при $p \leq 0,01$), рефлексією ($r=0,520$ при $p \leq 0,01$); між мотивацією успіху та пізнавальною мотивацією ($r=0,603$ при $p \leq 0,01$); між упевненістю у собі та суперництвом ($r=0,504$ при $p \leq 0,05$); *зворотній зв'язок* між реактивною тривожністю та рефлексією ($r=-0,738$ при $p \leq 0,01$).

У цій же групі, але *неадаптованих студентів*, виявлено такі статистично значимі *прямі зв'язки*: між тривогою та самооцінкою ($r=0,715$ при $p \leq 0,05$), втомою ($r=0,611$ при $p \leq 0,05$); між упевненістю в собі та самооцінкою ($r=0,825$ при $p \leq 0,01$), локус-контролем ($r=0,513$ при $p \leq 0,05$); між самооцінкою та мотивацією успіху ($r=0,632$ при $p \leq 0,01$), рефлексією ($r=0,520$ при $p \leq 0,01$); *зворотній зв'язок* між реактивною тривожністю та рефлексією ($r=-0,738$

при $p \leq 0,01$); між локус-контролем та співпрацею ($r=-0,629$ при $p \leq 0,05$), між мотивацією успіху та пізнавальною мотивацією ($r=-0,613$ при $p \leq 0,01$); між пізнавальною мотивацією й пристосуванням, ($r=-0,604$ при $p \leq 0,05$); між самооцінкою та уникненням ($r=-0,603$ при $p \leq 0,01$).

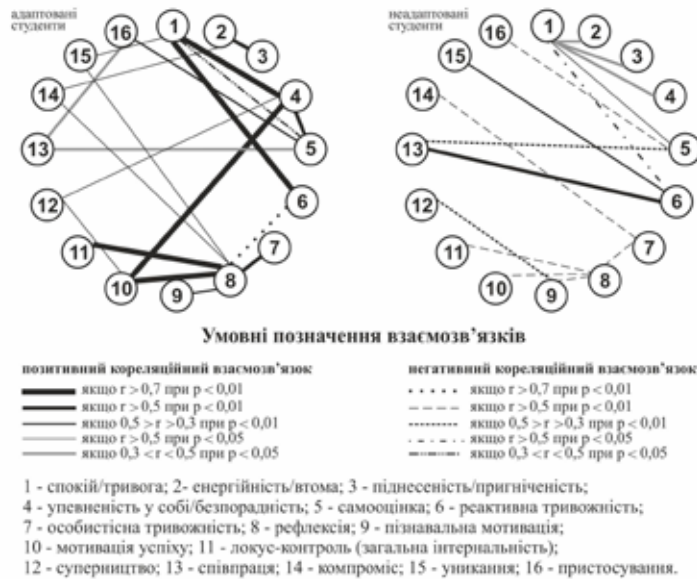

Рис. 3 Корелогорама взаємозв'язків між показниками психологічної адаптації студентів із дистантних сімей за умови відсутності одного з батьків тривалістю більше 3 років

У групі *адаптованих студентів* із дистантних сімей, чиї батьки **відсутні більше 3 років** (рис. 3), виявлено такі статистично значимі *прямі зв'язки*: між спокоєм та впевненістю в собі ($r=0,736$ при $p \leq 0,01$); між енергійністю та піднесеністю ($r=0,632$ при $p \leq 0,01$); між впевненістю в собі та мотивацією успіху ($r=0,839$ при $p \leq 0,01$), самооцінкою ($r=0,619$ при $p \leq 0,01$); між реактивною тривожністю та спокоєм ($r=0,716$ при $p \leq 0,01$); між рефлексією та локус-контролем ($r=0,871$ при $p \leq 0,01$), особистісною тривожністю ($r=0,539$ при $p \leq 0,01$); між мотивацією успіху та рефлексією ($r=0,829$ при $p \leq 0,01$), *зворотній зв'язок* між реактивною тривожністю та рефлексією ($r=-0,738$ при $p \leq 0,01$).

У цій же групі, але *неадаптованих студентів*, виявлено такі статистично значимі *прямі зв'язки*: між тривогою та самооцінкою ($r=0,621$ при $p \leq 0,05$); між реактивною тривожністю та співпрацею ($r=0,571$ при $p \leq 0,01$); між компромісом та рефлексією ($r=0,620$ при $p \leq 0,05$), енергійністю ($r=0,523$ при $p \leq 0,05$); між суперництвом та впевненістю в собі ($r=0,501$ при $p \leq 0,05$); між співпрацею та мотивацією успіху ($r=0,509$ при $p \leq 0,05$); між униканням та рефлексією ($r=0,619$ при $p \leq 0,05$), спокоєм ($r=0,551$ при $p \leq 0,05$); *зворотній зв'язок*: між реактивною тривожністю та спокоєм ($r=-0,756$ при $p \leq 0,05$); між рефлексією та особистісною

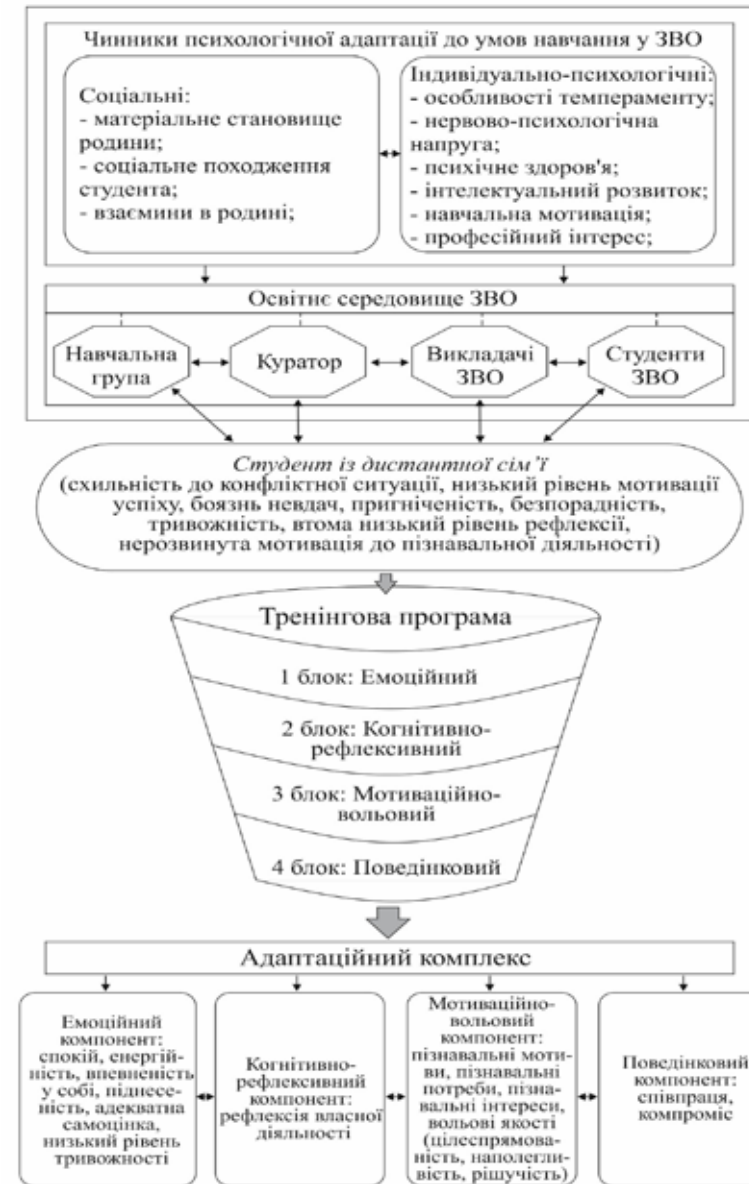

Рис. 4 Модель оптимізації психологічної адаптації студентів із дистантних сімей

тривожністю ($r=-0,649$ при $p \leq 0,01$), локус-контролем ($r=-0,671$ при $p \leq 0,01$), пізнавальною мотивацією ($r=-0,535$ при $p \leq 0,01$); між мотивацією успіху та рефлексією ($r=-0,591$ при $p \leq 0,01$); між особистісною тривожністю та компромісом ($r=-0,613$ при $p \leq 0,01$); між самооцінкою та пристосуванням ($r=-0,581$ при $p \leq 0,01$).

Отже, як бачимо, найбільш вираженими в адаптативних комплексах студентів із дистантних сімей є емоційний та поведінковий компоненти.

На основі результатів теоретичного й емпіричного дослідження було розроблено модель оптимізації психологічної адаптації студентів із дистантних сімей (рис. 4). У моделі враховано основні чинники психологічної адаптації (соціальні й індивідуально-психологічні), індивідуально-психологічні особливості студента із дистантної сім'ї, а також освітнє середовище ЗВО, в яке долучено чотири суб'єкти, а саме: викладач, куратор, студентська група та студенти ЗВО. Ообливу роль у цій моделі відведено тренінговій програмі.

Сконструйована модель оптимізації психологічної адаптації студентів із дистантних сімей стала концептуальною основою для побудови запропонованої стратегії формування експерименту та вибору конкретних тактик у експериментальному дослідженні.

У третьому розділі – «Експериментальна перевірка програми оптимізації психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання у ЗВО» – представлено розроблену програму оптимізації психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання у ЗВО, перевірено ефективність цієї програми; обгрунтовано рекомендації викладачам і кураторам щодо оптимізації психологічної адаптації студентів із дистантних сімей.

Враховуючи результати теоретичного аналізу та проведеного емпіричного дослідження особливостей адаптивних комплексів студентів із дистантних сімей, було створено й апробовано програму оптимізації психологічної адаптації студентів-першокурсників із дистантних сімей до умов навчання у ЗВО. Завданнями програми були: зниження тривожності та невпевненості в собі; формування навичок емоційної регуляції та самоконтролю; розвиток рефлексії; формування позитивного ставлення до власного «Я»; розширення діапазону оптимальних моделей поведінки в різних навчальних ситуаціях і формування мотивації до досягнення успіху; формування навичок конструктивного вирішення конфліктів. Програма передбачала вплив у трьох взаємопов'язаних напрямках, а саме: на викладачів першого курсу, кураторів, на студентів із дистантних сімей. *Робота з викладачами* складалася з міні-лекцій на теми: «Особливості студентів із дистантних сімей», «Міжособистісні стосунки в групі», «Здатність до самоорганізації та самокорекції студентів», «Адаптація до навчання у ЗВО», «Тривожність студента в навчальній діяльності», кожна з яких тривала 30–45 хвилин і давала можливість ознайомити викладачів із необхідною інформацією, яка дозволяла б глибше зрозуміти проблему психологічної адаптації студентів із дистантних сімей, а також налаштувати викладачів на відповідне їх сприймання. Подана інформація завершувалася груповим обговоренням, у результаті якого визначалися найбільш важливі аспекти обговорюваної проблеми і на основі цього готувалися відповідні пам'ятки для викладачів. Другий напрям впливу – *робота з кураторами* – містив у собі міні-повідомлення та бесіди на теми: «Стосунки студента в сім'ї», «Особливості стосунків студентів із батьками», «Психологічні потреби юнацького віку» тощо. Третій напрям – *робота зі студентами* – проводився у тренінговій формі.

Програма загалом містила 40 годин практичної роботи (1-2 години на тиждень). До експерименту було залучено 32 студенти-першокурсники із дистантних сімей факультету

політико-інформаційного менеджменту Національного університету «Острозька академія». 16 студентів (середній вік 17 років) склали експериментальну групу, та 16 – контрольну групу. Студенти до експерименту залучалися за бажанням.

За результатами апробації програми виявлено статистично значимі відмінності в показниках психологічної адаптації студентів в експериментальній групі до та після її реалізації, що свідчить про дієвість та ефективність запропонованої програми (див. табл. 1).

Кількісний і якісний аналіз дав підстави для висновку, що в експериментальній групі відбулися певні зміни, а саме: зріс високий рівень, знизилася середній і низький рівні показника здатності до навчання, який відповідає за розуміння, аналіз, порівняння матеріалу під час навчальної діяльності. Відбулося зростання високого рівня психоемоційного статусу та зниження середнього та низького його рівня, що відповідають за вияв пізнавального інтересу, працездатності, емоційного стану. За показником «клінічний статус» відбулося зростання високого й середнього та зниження низького рівнів, що відповідає за емоційний комфорт досліджуваних.

Таблиця 1

Показники адаптаційного комплексу студентів із дистантних сімей контрольної й експериментальної груп до та після проведення тренінгу

Показники	Рівні	Контрольна група (КГ-16)			Експериментальна група (ЕГ-16)			x ²
		До експерименту	Після експерименту	Змінна	До експерименту	Після експерименту	Змінна	
Мотиваційно-вольовий компонент								
Рівні пізнавальної мотивації	Високий	6 (37,5%)	7(43,75%)	-6,25	4 (25%)	10 (62,5%)	-37,5	12,7
	Середній	8 (50%)	9(56,25%)	-6,25	11(68,75%)	5 (31,25%)	-37,5	
	Низький	2 (12,5%)	-	-12,5	1 (6,25%)	1 (6,25%)	0	
Рівень мотивації успіху	Високий	4 (25%)	5 (31,25%)	-6,25	2 (12,5%)	9 (56,25%)	-43,75	34,5
	Середній	6 (37,5%)	7 (43,75%)	-6,25	9 (56,25%)	7 (43,75%)	-12,5	
	Низький	6 (37,5%)	4 (25%)	-12,5	4 (25%)	-	-25	
Показники суб'єктивного контролю (в середніх балах по групі)	Загальна інтернальність	25,04	30,07	5,03	23,50	32,80	9,3	9
	Інтернальність у сфері досягнень	7,12	9,16	2,04	6,19	9,60	3,41	
	Інтернальність у сфері невдач	3,60	6,01	2,41	6,01	9,20	3,19	
	Інтернальність у сімейних стосунках	6,23	8,40	2,17	7,29	9,60	2,31	
	Інтернальність у сфері виробничих відносин	6,08	7,20	1,12	6,30	7,60	1,3	
	Інтернальність у сфері міжособистісних стосунків	3,12	3,40	0,28	3,08	3,60	0,52	
	Інтернальність щодо здоров'я/хвороби	3,19	3,17	-0,02	3,25	3,60	0,35	

Продовження Таблиці 1

Когнітивно-рефлексивний компонент								33,6
Рівень рефлексії	Високий	2 (12,5%)	4 (25%)	12,5	1 (6,25%)	10 (62,5%)	56,25	
	Середній	7 (43,75%)	9 (56,25%)	43,75	10 (62,5%)	4 (25%)	-37,5	
	Низький	7 (43,75%)	3 (18,75%)	-25	5 (31,25%)	2 (12,5%)	-18,75	
Емоційний компонент								16,8
Спокій-тривога	Високий	1 (6,25%)	2 (12,5%)	6,25	2 (12,5%)	7 (43,75%)	31,25	
	Середній	8 (50%)	9 (56,25%)	6,25	9 (56,25%)	8 (50%)	-6,25	
	Низький	7 (43,75%)	5 (31,25%)	-12,5	7 (43,75%)	1 (6,25%)	-37,5	
Енергійність – втома	Високий	1 (6,25%)	2 (12,5%)	6,25	2 (12,5%)	6 (37,5%)	25	
	Середній	8 (50%)	10 (62,5%)	12,5	7 (43,75%)	7 (43,75%)	0	
	Низький	7 (43,75%)	4 (25%)	-18,75	8 (50%)	3 (18,75%)	-31,25	
Піднесеність - пригніченість	Високий	2 (12,5%)	4 (25%)	12,5	7 (43,75%)	6 (37,5%)	-6,25	
	Середній	8 (50%)	11 (68,75%)	18,75	2 (12,5%)	9 (56,25%)	43,75	
	Низький	6 (37,5%)	1 (6,25%)	-31,25	7 (43,75%)	1 (6,25%)	-37,5	
Упевненість у собі-безпорадність	Високий	4 (25%)	5 (31,25%)	6,25	5 (31,25%)	9 (56,25%)	25	
	Середній	8 (50%)	9 (56,25%)	6,25	8 (50%)	7 (37,5%)	-12,5	
	Низький	4 (25%)	2 (12,5%)	-12,5	3 (18,75%)	0	-18,75	
Загальна самооцінка	Високий	1 (6,25%)	2 (12,5%)	6,25	0	4 (25%)	25	
	Середній	12 (75%)	11 (68,75%)	-6,25	12 (75%)	11 (68,75%)	-6,25	
	Низький	3 (18,75%)	3 (18,75%)	0	4 (25%)	1 (6,25%)	-18,75	
Реактивна тривожність	Високий	11 (68,75%)	9 (56,25%)	-12,5	10 (62,5%)	2 (12,5%)	-50	44,2
	Середній	5 (31,25%)	3 (18,75%)	-12,5	6 (37,5%)	6 (37,5%)	0	
	Низький	-	4 (25%)	25	0	8 (50%)	50	
Особистісна тривожність	Високий	9 (56,25%)	7 (37,5%)	-18,75	12 (75%)	3 (18,75%)	-56,25	7,8
	Середній	7 (43,75%)	6 (43,75%)	0	4 (25%)	8 (50%)	25	
	Низький	-	3 (18,75%)	18,75	0	5 (31,25%)	31,25	
Поведінковий компонент								10,4
Стиль конфліктної поведінки	Суперництво	2 (12,5%)	3 (18,75%)	6,25	4 (25)	1 (6,25%)	-18,75	
	Співпраця	3 (18,75%)	4 (25%)	6,25	3 (18,75)	6 (43,75%)	25	
	Компроміс	3 (18,75%)	4 (25%)	6,25	2 (12,5%)	5 (37,5%)	25	
	Уникнення	4 (25%)	3 (18,75%)	-6,25	6 (43,75%)	5 (37,5%)	-6,25	
	Пристосування	3 (18,75%)	2 (12,5%)	-6,25	1 (6,25%)	3 (18,75%)	12,5	

Відповідно до попередніх показників методики «Самооцінка адаптивності», змінилися результати й за рівнями адаптації, зокрема, знизилися первинний і помірний рівні адаптації завдяки збільшенню її вираженого рівня.

Отже, виявлені зміни показників в експериментальній групі свідчать про ефективність застосування програми оптимізації психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання у ЗВО. Зміни в адаптивному комплексі студентів є позитивними та демонструють кращі результати після проведення формувального етапу експерименту. Студенти із дистантних сімей експериментальної групи набули нових форм взаємодії із соціумом, навчилися вибудовувати свою стратегію під час вирішення труднощів у взаєминах і навчанні; стали більш гнучкі в поведінці; продемонстрували готовність до саморозвитку та самопізнання, навчились краще долати негативні емоційні переживання, пристосовуватись до несприятливих умов середовища, зменшивши свій рівень тривожності.

На основі одержаних результатів було розроблено та систематизовано практичні рекомендації для викладачів і кураторів щодо оптимізації психологічної адаптації студентів із дистантних сімей.

ВИСНОВКИ

Теоретико-експериментальне дослідження психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання в закладі вищої освіти дало можливість зробити такі висновки:

1. На основі теоретичного аналізу наукових підходів до вивчення психологічної адаптації з'ясовано, що психологічна адаптація – це досягнення стану психологічного комфорту шляхом оптимального врахування особистістю умов навколишнього середовища та власних особистісно-психологічних характеристик.

Психологічну адаптацію студента із дистантної сім'ї до умов навчання в закладі вищої освіти розуміють, як процес досягнення студентом психологічного комфорту в умовах освітнього середовища конкретного ЗВО завдяки актуалізації особистісного адаптивного комплексу, який містить у собі емоційний, когнітивно-рефлексивний, мотиваційно-вольовий і поведінковий компоненти.

Виокремлено й охарактеризовано систему чинників психологічної адаптації студентів до умов навчання у ЗВО, серед яких: соціальні – чинники, пов'язані з родиною (матеріальне становище родини, соціальне походження студента, взаємини в родині), нова дидактична ситуація, особистість викладача, спілкування в студентській групі; індивідуально-психологічні – особливості темпераменту, нервово-психічна напруга, психічне здоров'я, інтелектуальний розвиток, навчальна мотивація, професійний інтерес.

Констатовано, що «дистантна сім'я» – це невелика соціальна група, члени якої з різних причин живуть на відстані. До цієї категорії сімей відносять і сім'ї трудових мігрантів (заробітчани), що сезонно чи по кілька років поспіль працюють за кордоном. Психологічними ознаками такої сім'ї є: 1) відсутність або значне порушення функціонування принаймні одного елемента в системі сімейних взаємин; 2) невідповідність мети дорослих членів родини призначенню сімейної системи; 3) дезорганізація сімейних зв'язків, що виявляється в нестачі адекватного розподілу сімейних ролей, неузгодженості цілей і правил у функціонуванні сім'ї як цілісної системи; 4) брак активності, спрямованої на задоволення потреб інших членів родини, відсутність спрямованості на розвиток сім'ї і, відповідно, неготовність до змін як у житті кожного окремого члена родини, так і сім'ї загалом; 5) низька якість функціонування родини аж до повного невиконання сімейних обов'язків членами родини і незадоволення їхніх основних потреб.

На основі теоретичного аналізу встановлено, що психологічними особливостями студента із дистантної сім'ї є соціальна пасивність, особистісна незрілість, підвищена тривожність, труднощі у встановленні контактів із однолітками, несамоствореність.

2. Емпірично досліджено структурно-змістові та рівневі особливості психологічної адаптації студентів із дистантних сімей. Встановлено, що у них переважає: низький рівень емоційного стану (втома, пригніченість, безпорадність, низька самооцінка), нестача мотивації успіху, боязнь невдач, високий рівень реактивної й особистісної тривожності. Водночас виявлено характерні позитивні особливості студентів із дистантних сімей, зокрема: високий рівень суб'єктивного контролю за шкалою «інтернальність у сфері сім'ї», середній рівень рефлексії та пізнавальної мотивації, що свідчить про їх здатність до саморозвитку та самопізнання.

Виявлено статистично значущі взаємозв'язки між інтегральним показником «адаптації» та пізнавальною мотивацією, мотивацією успіху, рефлексією, загальною інтернальністю, такими поведінковими стратегіями як «пристосування», «співпраця», «компроміс».

З'ясовано, що характеристики психологічної адаптації студентів із дистантних сімей залежать від умов проживання за ступенем родинності, а також від тривалості відсутності батьків або одного з них. Так, для студентів, які проживають із дідом та бабцею, характерними є високі показники мотиваційно-вольового, когнітивно-рефлексивного, поведінкового компонентів та середні показники емоційного компоненту. Тобто, у цих студентів переважає мотивація на досягнення успіху, достатньо розвинена рефлексія, вольова саморегуляція, водночас, вони недостатньо вневнені в собі, дещо пригнічені. Студентам із дистантних сімей, які проживають з одним із батьків, характерними є середні показники мотиваційно-вольового, когнітивно-рефлексивного компонентів, а також низькі показники емоційного і поведінкового компонентів. Це свідчить про те, що вони беруть відповідальність на себе за значущі події у своєму житті, здатні виходити за межі власного «Я», аналізувати, осмислювати події, але в них підвищена тривожність, відчуття безпорадності, у поведінці схильні до суперництва. Студентам із дистантних сімей, які проживають із родичами (дядьком та тіткою), характерними є середні показники мотиваційно-вольового, когнітивно-рефлексивного, поведінкового компонентів і низькі показники емоційного компоненту. Тобто такі студенти, зазвичай, упевнені в собі, у своїх силах, відповідальні, ініціативні й активні, але вразливі, їм властива імпульсивність і нестійкість намірів.

Під час констатувального експерименту виявлено, що особливості адаптивних комплексів студентів із дистантних сімей, які проживають із дідом та бабцею, а також адаптивні комплекси студентів із «повних» сімей фактично співпадають.

Визначено особливості адаптивних комплексів студентів із дистантних сімей залежно від тривалості відсутності обох або одного з батьків. Так, для студентів, чий батьки відсутні менше 1-го року, характерними є низькі показники мотиваційно-вольового й емоційного компонентів. Такі студенти не вирізняються цілеспрямованістю та наполегливістю в досягненні мети, емоційно нестійкі. Для студентів із дистантних сімей, у яких один або обоє з батьків відсутні від 1 до 3 років, характерними є низькі показники мотиваційно-вольового, когнітивно-рефлексивного й емоційного компонентів. Це свідчить про труднощі у процесах самопізнання та саморозвитку, у них наявна тривога, втома, невпевненість у собі, вони безпорадні, із заниженою самооцінкою. Для студентів із дистантних сімей, у яких батьки відсутні більше 3 років, характерними є низькі показники когнітивно-рефлексивного,

емоційного та поведінкового компонентів. Такі студенти нездатні до глибокого внутрішнього аналізу, осмислення мотивів поведінки, не вміють обдумати та виважено приймати рішення.

3. На основі результатів теоретичного й емпіричного дослідження розроблено модель оптимізації психологічної адаптації студентів із дистантних сімей. У моделі враховано основні чинники психологічної адаптації (соціальні й індивідуально-психологічні), особливості студента із дистантної сім'ї, а також освітнє середовище ЗВО, в яке залучені викладачі, куратор, студентська група та безпосередньо студент ЗВО.

4. Розроблено й апробовано комплексну програму оптимізації психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до навчання у ЗВО, яка передбачала роботу зі студентами, викладачами та кураторами. Аналіз результатів проведеного формувального експерименту підтвердив дієвість і ефективність розробленої програми: в експериментальній групі відбулися статистично достовірні позитивні зміни за показниками компонентів психологічної адаптації.

На основі отриманих результатів розроблено рекомендації суб'єктам освітнього процесу у ЗВО щодо оптимізації психологічної адаптації студентів із дистантних сімей.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з вивченням специфіки окресленої проблеми протягом усього періоду навчання у ЗВО, здійсненням порівняльного аналізу психологічної адаптації студентів із дистантних сімей на різних курсах навчання, враховуючи соціальний статус, гендерні особливості та напрям підготовки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, надруковані у виданнях, що затверджені як фахові в галузі психології

1. Кулеша, Н. П. (2012) «Психологічна адаптація студентів I курсу навчання у вищих навчальних закладах», *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*, Видавництво Національного університету «Острозька академія», Острог, Випуск 19, С. 123–127.
2. Kulesha, N. P. (2014) «Adaptation to training as a psycho-didactic problem», *Науковий вісник Херсонського національного державного університету. Серія Психологічні науки*, Херсон, Випуск 1, Том 1, С. 50–54.
3. Кулеша, Н. П. (2014) «Психологічна адаптація студентів із дистантних сімей до умов навчання у ВНЗ як етап особистісного та професійного розвитку», *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*, Видавництво Національного університету «Острозька академія», Острог, Випуск 30, С. 81–86.
4. Кулеша, Н. П. (2015) «Умови соціально-психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до навчання у вищому навчальному закладі», *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Збірник наукових праць*, НПУ імені М. П. Драгоманова, Київ, № 1(46), С. 189–196.
5. Кулеша, Н. П. (2016) «Експериментальна програма покращення психологічної адаптації студентів-першокурсників із дистантних сімей до умов навчання у ВНЗ», *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*, Київ, «Гнозис», Том X, Частина 2, С. 226–234.
6. Кулеша, Н. П. (2016) «Емпіричне дослідження психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання вищого навчального закладу» [Електронний ресурс], *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Психологічні науки*, Вип. 2. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2016_2_7.

7. Кулеша, Н. П. (2016) «Психологічні особливості адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання у ВНЗ за тривалістю відсутності батьків», *Наукові записки. Серія «Психологія»*, Видавництво Національного університету «Острозька академія», Острог, Випуск 30, С. 108–119.

8. Кулеша, Н. П. (2017) «Модель оптимізації психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до навчання у ВНЗ», *Теоретичні і прикладні проблеми психології: Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*, Видавництво Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Сєвєродонецьк, Випуск 2 (43), С. 146–156.

Публікації у виданнях інших держав

9. Кулеша, Н. П. (2015) «Психологічні проблеми адаптації підлітків із дистантної сім'ї до умов навчання», *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, Budapest, III (26), Issue: 50, P. 96–100. (p- ISSN 2308-5258, e- ISSN 2308-1996).

10. Кулеша, Н. П. (2014) «Психологические проблемы адаптации студентов к обучению у вышем учебном заведении», *Психология XXI века. Психология и современные проблемы образования. Сборник материалов IX международной научно-практической конференции молодых ученых*, Санкт-Петербург, С. 139 – 143.

Публікації в інших наукових виданнях та матеріалах конференцій

11. Кулеша, Н. П. (2018) «Психологічна адаптація студентів із дистантних сімей, які проживають у різних умовах родинності до умов навчання у ЗВО», *Науковий журнал «Молодий вчений»*, Видавництво «Молодий вчений», Київ, № 4.1 (56), С. 47–52.

12. Кулеша, Н. П. (2012) «Теоретичні аспекти адаптації студентів до навчання у ВНЗ», *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин: Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції*, Кам'янець-Подільський, С. 194–197.

13. Кулеша, Н. П. (2012) «Психологічна адаптація студентів у пізнавальній діяльності», *Міжнародна Інтернет конференція «Сучасні дослідження когнітивної психології»: Матеріали конференції*, Видавництво Національного університету «Острозька академія», Острог, Випуск 1, С. 147–149.

14. Кулеша, Н. П. (2013) «Внутрішні та зовнішні детермінанти адаптації до навчання студентів-сиріт», *Матеріали міждисциплінарної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених «Проблема вибору: психологічний, суспільно-політичний та інформаційний аспекти»*, Видавництво Національного університету «Острозька академія», Острог, С. 55–59.

15. Кулеша, Н. П. (2013) «Проблеми адаптації та дезадаптації студентів-сиріт до умов навчання у вищому навчальному закладі», *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*, Міжнародна Інтернет конференція «Сучасні дослідження когнітивної психології»: Матеріали конференції, Видавництво Національного університету «Острозька академія», Острог, Випуск 26, С. 87–91.

16. Кулеша, Н. П. (2014) «Психологічна дезадаптація студентів у пізнавальній діяльності» [Електронний ресурс], *Міжнародна Інтернет конференція «Сучасні дослідження когнітивної психології»: Матеріали конференції*, Видавництво Національного університету «Острозька академія», Острог, Доступно: <http://pim.oa.edu.ua/preview/internetkonferencii/iicrscp2014/113-socialne-piznannja>.

17. Кулеша, Н. П. (2014) «Феномен дистантної сім'ї та її основні ознаки у психологічній літературі», *Актуальні питання соціально-політичних наук: політологія, психологія, документознавство та інформаційна діяльність. Матеріали III Міждисциплінарної науково-практичної конференції студентів та молодих учених*, Видавництво Національного університету «Острозька академія», Острог, С. 167–174.

АНОТАЦІЇ

Кулеша Н. П. Психологічна адаптація студентів із дистантних сімей до умов навчання у вищому навчальному закладі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». – Національний університет «Острозька академія», Острог, 2018.

Дисертація присвячена теоретико-експериментальному дослідженню психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання в закладі вищої освіти.

Емпірично визначено адаптивні комплекси студентів із дистантних сімей і їх особливості залежно від умов проживання за ступенем родинності та тривалості відсутності батьків; індивідуально-психологічні особливості студентів із дистантних сімей (високий рівень суб'єктивного контролю за шкалою «інтернальність у сфері сім'ї», середній рівень рефлексії, пізнавальної мотивації, що свідчить про готовність до саморозвитку та самопізнання), а також зв'язки між індивідуально-психологічними характеристиками студентів із дистантних сімей і психологічною адаптацією, уточнено зміст поняття «психологічна адаптація», «дистантна сім'я».

Удосконалено теоретичні й емпіричні підходи до дослідження психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання в закладі вищої освіти.

Набуло подальшого розвитку уявлення щодо можливостей урахування особливостей психологічної адаптації студентів-першокурсників із дистантних сімей для її оптимізації до навчання в закладі вищої освіти.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблена й апробована програма психологічного тренінгу, спрямованого на покращення психологічної адаптації студентів-першокурсників із дистантних сімей до умов навчання у ЗВО, може бути застосована кураторами та психологічною службою в роботі зі студентами-першокурсниками.

Ключові слова: студенти, психологічна адаптація, дистантна сім'я, навчання у ЗВО (заклади вищої освіти), дезадаптація, адаптаційний комплекс.

Кулеша Н. П. Психологическая адаптация студентов с дистантных семей к условиям обучения в высшем учебном заведении. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология». – Национальный университет «Острожская академия», Острог, 2018.

Диссертация посвящена анализу оптимизации психологической адаптации студентов с дистантных семей к условиям обучения в учреждениях высшего образования.

Эмпирически определены адаптивные комплексы студентов из дистантных семей и их особенности в зависимости от условий проживания по степени родства и продолжительности отсутствия родителей; индивидуально-психологические особенности студентов с дистантных

семей (высокий уровень субъективного контроля по шкале «интернальность в области семьи», средний уровень рефлексии, познавательной мотивации, свидетельствует о готовности к саморазвитию и самопознанию), а также связи между индивидуально психологическими характеристиками студентов с дистантных семей и психологической адаптацией, уточнено содержание понятия «психологическая адаптация», «дистантная семья».

Усовершенствованы теоретические и эмпирические подходы к исследованию психологической адаптации студентов с дистантных семей к условиям обучения в заведении высшего образования.

Получило дальнейшее развитие представление о возможностях учета особенностей психологической адаптации студентов-первокурсников с дистантных семей для ее оптимизации в заведении высшего образования.

Практическое значение полученных результатов заключается в том, что разработана и апробирована программа психологического тренинга, направленного на улучшение психологической адаптации студентов-первокурсников с дистантных семей к условиям обучения у высших учебных заведений, может быть применена кураторами и психологической службой в работе со студентами-первокурсниками.

Ключевые слова: студенты, психологическая адаптация, дистантная семья, учеба у высших учебных заведений, дезадаптация, адаптационный комплекс.

Kulesha N. P. Psychological adaptation of students from distant families to the studying conditions at a higher educational institution. – Manuscript.

Dissertation for degree of the Candidate of science in Psychology, specialty 19.00.07 – Pedagogical and Developmental Psychology. – National University of Ostroh Academy, Ostroh, 2018.

The dissertation deals with the theoretical and experimental study of psychological adaptation of students from distant families to the studying conditions at a higher educational institution.

The adaptation complexes of students from distant families and their peculiarities are determined empirically depending on the dwelling conditions, family ties and the duration of parents' absence; individual and psychological peculiarities of students from distant families (high level of subjective control in the scale of "internality in the family", average level of reflexion, cognitive motivation, indicating readiness for self-development and self-knowledge), as well as connection between individual and psychological characteristics of students from distant families and psychological adaptation, the meaning of the terms "psychological adaptation" and "distant family" is specified.

The theoretical and empirical approaches to the study of psychological adaptation of students from distant families to the studying conditions at a higher educational institution have been improved.

The possibilities of taking into consideration the peculiarities of psychological adaptation of first-year students from distant families for psychological adaptation optimization to studying at a higher educational institution have been studied more thoroughly.

The practical value of the results is found in the designing and testing of the psychological training program which is aimed at the psychological adaptation improvement of first-year students from distant families to the studying conditions at university. The program can be applied for work with the first-year students by the supervisors and the psychological service.

Key words: students, psychological adaptation, distant family, studying at university, disadaptation, adaptation complex.

Підписано до друку 7.09.2018.

Формат 42х30/4. Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. № 53–18.

Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві

Національного університету «Острозька академія»,

Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свиначук Р. В.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

РВ № 27 від 29 липня 2004 року.

Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net.